

Quick-Scan Cultuurhistorie terrein Tjaden, Zuid-Schalkwijkerweg 58, Haarlem

1 Aanleiding en doel

De Zuid-Schalkwijkerweg ligt in het min of meer landelijk gebleven gebied van de Schalkwijkerpolder, aan de zuidkant van de gemeente Haarlem. De weg is gesitueerd op de oostelijke oever van het Spaarne. Waar de weg tegen de Ringvaart van de Haarlemmermeerpolder loopt, bevindt zich nr. 58. Het terrein aan nr. 58 ligt met een lange kant direct langs de Ringvaart. De voorzijde ligt aan de weg, de achterzijde langs het Spaarne; een klein deel grenst direct aan het water, het grootste deel aan de binnenkant van de kade daarlangs.

Aan de overzijde van de vaart, tegenover de monding van het Spaarne, staat het historische stoomgemaal De Cruquius

Op het terrein staat een aantal voormalige bedrijfsgebouwen van het grondmechanisch adviesbureau Tjaden. De bedrijfsactiviteiten van deze firma worden sinds 1 januari 2006 op een andere locatie voortgezet; de bedrijfsgebouwen aan de Zuid-Schalkwijkerweg staan nu leeg.

De eigenaar van het terrein, Bataks BV, heeft het voornemen het terrein te herontwikkelen voor woningbouw. In dit kader is een Nota van Uitgangspunten opgesteld (concept 9 februari 2015). Door de gemeente Haarlem (mevr. M. van Eeghen, mail 020215) is er op gewezen dat in het kader van de planvorming eventuele cultuurhistorische waarden van de locatie onderzocht moeten worden. Het gaat dan in het bijzonder om de voormalige vet-smelterij uit 1917. In de onderstaande paragrafen wordt de vraag inzake cultuurhistorische waarden beantwoord.

Adresgegevens onderzocht terrein

Zuid Schalkwijkerweg 58
2034 JJ Haarlem

Het terrein op de viewer van de Basisregistraties Adressen en Gebouwen (bagviewer.geodan.nl).

2 Beknopte ontwikkelingsgeschiedenis

Ontwikkeling tot begin 17de eeuw

Het veengebied aan de oostkant van het Spaarne is ontgonnen vanaf de 11e eeuw, in de periode van de Grote Ontginningen. De uitgestrekte veengebieden van Holland en Utrecht werden toen planmatig en grootschalig ontgonnen. Het zandige, hoger gelegen strandwal- en gebied aan de westkant van het Spaarne was al eerder bewoond geraakt.

De ontginning werd uitgevoerd door het graven van een stelsel van evenwijdige (afwaterings)sloten min of meer haaks op de ontginningsbasis, de weg evenwijdig langs het Spaarne. Deze weg, vermoedelijk van meet af aan een kade, werd aangelegd op enige afstand van de rivier, zodat het terrein aan de westkant 'buitendijks' kwam te liggen. De weg heette eerst Heere(n)weg, later Schalkwijkerweg naar het ambacht (juridisch-bestuurlijke eenheid) waarvan het gebied deel uitmaakte.

De ontginningen resulteerden in een boerderijstrook aan weerszijden van de weg, waarbij het tot de boerderijen behorende land aan de oostkant van de weg ligt. Een dergelijk beeld komt bij meer veenriviertjes in Holland en Utrecht voor.

Op de kaart van Rijnland door Balthasar Florisz van Berckenrode uit 1610 - 1630 is aan de zuidkant van 'Schalckwyck' tussen de weg en de Goo Watergang (later Gauw watergang) een 'Kade Zytwint' aangegeven. Een zijd(e)wende is een zijgade van een middel-eeuw ontginningsblok. Op de kaart zien we tussen de zijgade en het water van het Haarlemmermeer een smalle 'rafelige' strook grond. Dit is een restant van een ontginningsblok ten zuiden van de zijdwende dat inmiddels grotendeels door het Haarlemmermeer was opgeslokt. Ook de zijdwende is, na 1613, nog in het water verdwenen.

Begin 17e eeuw lag het huidige Tjaden-terrein, getuige de kaart van Van Berckenrode, buitendijks aan de Schalkwijkerweg. In het buitendijks gebied staat alleen aan de kant van het Spaarne enige bebouwing aangegeven.

Deel van de kaart van Rijnland door Balthasar Florisz van Berckenrode uit 1610 - 1630, de rode cirkel geeft globaal de ligging van het Tjaden-terrein aan.

De drooglegging van het Haarlemmermeer

Het Haarlemmermeer gaat terug op een veenmeer dat in de loop der eeuwen steeds groter werd als gevolg van vervening beneden de waterspiegel in de omgeving en afslag van naburige veengebieden onder invloed van water en wind. Het meer groeide uiteindelijk, ook door vereniging met het Spieringmeer en het Leidsemeer uit tot een watervlakte van bijna 17.000 hectare. Hoewel al in de 17e eeuw plannen tot droogmaking waren gemaakt, duurde het tot midden 19e eeuw voordat die uiteindelijk werden uitgevoerd. Tussen 1849 en 1852 werd het Haarlemmermeer droog gemalen, waarmee de Haarlemmermeerpolder ontstond.

Voor de droogmaking bouwde men drie stoomgemalen, alledrie genoemd naar waterstaatkundigen die eerder een plan tot droogmaking hadden gemaakt: Leeghwater, Cruquius en Lijnden. De gemalen kregen een min of meer vergelijkbare opbouw rond een cilindervormig machinegebouw met een hoge ronde schoorsteen. Gemaal De Cruquius is nu als museum in gebruik.

Bij het graven van de Ringvaart van de Haarlemmermeerpolder werd niet steeds de oeverlijn van het meer gevolgd. Op sommige plekken werden uit oogpunt van efficiëntie delen 'oud' land binnen de Ringvaart en de dijk gebracht, o.a. bij de Lissbroekerpolder en bij Vijfhuizen (MIP HM p. 8). Op kleine schaal gebeurde dit ook bij de monding van het Spaarne, de 'veldminuut' van de Topographisch-militaire kaart (TMK) van rond 1850 laat dit duidelijk zien: vaart en dijk zijn aangelegd over de rafelige strook buitendijkse grond bij de oorspronkelijke Schalkwijkerpolder.

De veldminuut van de Topographisch-militaire kaart met links het terrein van Slot Heemstede en aan de zuidkant van de Ringvaart het in aanbouw zijnde fort (zie par. 4) en stoomgemaal De Cruquius. Op het Tjaden-terrein is enige bebouwing tegen de Ringdijk aangegeven (niet goed zichtbaar).

Ontwikkeling na 1850

Op de Topographisch-militaire kaart is tegen de ringdijk enige bebouwing aangegeven op het Tjaden-terrein, mogelijk behorend bij het veer over de Ringvaart. In 1859 werd, ter vervanging van dit veer, over de Ringvaart ter hoogte van de Schalkwijkerweg een houten rolbrug aangelegd. De rolbrug kon worden weggerold als er een schip moest passeren. In 1869 werd de brug weer vervangen door een pontveer. Dit is in 1970 uit de vaart genomen als reguliere verbinding. Sinds 1998 wordt het door vrijwilligers gerund.

Aan het eind van de 19e eeuw begon de Schalkwijkerweg een stadsrand-achtig karakter te krijgen. Aan de huidige Noord-Schalkwijkerweg vestigden zich o.a. een glasfabriek en een watermeterfabriek. Meer zuidelijk werden landelijke woonhuizen tussen de boerderijen gebouwd en o.a. een jachtwerf. Toen Schalkwijk in 1963 deel uit ging maken van Haarlem werd de Schalkwijkerweg gesplitst in de Noord- en Zuid-Schalkwijkerweg. Inmiddels was men rond 1960 in de polder begonnen met de bouw van de grote Haarlemse stadsuitbreiding, Schalkwijk.

De topografische kaart 1:25.000 uit 1913 laat opnieuw enige bebouwing zien op het Tjaden-terrein tegen de Ringvaart. De aard van deze bebouwing is niet achterhaald.

In 1917 is de vet-smelterij gebouwd, ten behoeve van het stoomgemaal De Cruquius aan de overkant van de Ringvaart. Voor het draaiend houden van de (stoom)machine(s) was veel vet nodig en dit kon in de vet-smelterij geproduceerd worden. In het productieproces wordt vethoudend dierlijk weefsel (slachtafval) gesmolten, waardoor enerzijds vet ontstaat en anderzijds waterige fractie (lijmwater). Het vloeibare vet kan worden gezeefd en verder bewerkt.

De vet-smelterij is gebouwd door de NV Nederlandsche Olie & Vet Industrie.

In 1941 is de 'genieloods' (werk- en opslagloods) op het terrein gebouwd, gevolgd door het woonhuis aan de weg in 1942. De overige bebouwing op het terrein is van later datum, merendeels uit de jaren '70.

Voorgevel van de vet-smelterij uit 1917. Het opschrift NV NEDERL OLIE & VET INDUSTRIE is inmiddels slecht leesbaar.

3 Ruimtelijke structuur terrein en karakter bebouwing

Het Tjaden-terrein heeft een driehoekige grondvorm met een oppervlakte van 1,55 hectare. De punt van de driehoek, met het woonhuis, ligt aan de Zuid-Schalkwijkerweg, de basis aan de kant van het Spaarne. Het terrein is in lengterichting georganiseerd. De grotere bedrijfsbebouwing ligt achter het woonhuis, met de nokrichting merendeels evenwijdig aan de Ringvaart. Het complex past hiermee qua ruimtelijke organisatie bij de eerdere boerderij-complexen aan de weg. De vetsmelterij is met de voorgevel georiënteerd op de Ringvaart en neemt hierdoor een bijzondere positie in op het terrein.

Enkele (nu) informele paden, eveneens in lengterichting, ontsluiten het terrein. Er zijn geen duidelijke, verdere historische inrichtingskenmerken.

De historische bebouwing dateert van 1917 (vetsmelterij), begin jaren '40 (werk- en opslagloods en woning) en de jaren '70.

De oorspronkelijke vetsmelterij bestaat uit twee bouwdelen: een westelijk deel afgedekt met een plat dak en een oostelijk deel onder een kap met de nok dwars op de Ringvaart met nog een klein plat afgedekt deel aan de oostkant. Het gebouw is opgetrokken in een machinale baksteen. Het metselwerk in de gevels wordt onderbroken door drie rijen decoratieve oranje baksteen. Ook het veld met de bedrijfsnaam in de voorgevel wordt omgeven door een kader van deze stenen. De bedrijfsnaam Nis geschilderd op een gecementeerde ondergrond

Het deel onder de kap heeft als openingen in de voorgevel twee ramen en twee deuren, het plat afgedekte westelijk deel aan de voorkant alleen een deur en twee kleine ramen in de zijgevel. In het bouwdeel onder de kap zijn de muren aan de binnenkant onderaan bekleed met witte geglazuurde tegels. Bovenaan is de betegeling afgewerkt met zwart- en witgeglazuurde tegels in een decoratief verband. Aan de binnenkant van de voorgevel is een bescheiden rookkanaal aanwezig. In de kap wordt is één houten spant aanwezig. De achtergevel van het bouwdeel met kap is voorzien van twee ramen. Het schuine dak is voorzien van asbesthoudende golfplaten. Het plat afgedekte deel heeft één raam in de achtergevel.

De vetsmelterij met latere aanbouwen.

Links de westelijke zijgevel van de vetsmelterij, rechts deel van het siermetselwerk.

Gedeeltelijk betegelde wand in het interieur.

De grote werk- en opslagloods (1941) is een rechthoekig gebouw van één bouwlaag met een forse kap. De loods is opgetrokken in een machinale baksteen. Metalen 'liggers' en 'staanders' verdelen met metselwerk in vakken. De ramen en deuren zijn uitgevoerd in dezelfde kleur groen als de liggers en staanders. Een aantal ramen heeft nog luiken in dezelfde kleur.

Het woonhuis (1942) aan de weg, bestaand uit één bouwlaag met kap, is in eenvoudige traditionele trant uitgevoerd.

Kopgevel van de werk- en opslagloods uit 1941.

Lange gevel van de werk- en opslagloods

Het woonhuis uit 1942

4 Cultuurhistorische waardering

Het plangebied ligt binnen de grenzen van de Stelling van Amsterdam (Werelderfgoed). Meer precies is de ligging buiten de schootsvelden/Verboden Kringen (600 en 1000m) van het Fort Vijfhuizen, maar binnen die van de Voorpositie bij Cruquius. Dit verdedigingswerk ligt in het verlengde van de Kruisweg aan de Cruquiusdijk. Bedoeld was hier een torenfort te bouwen, maar verder dan een fundering is het niet gekomen. Naderhand is het werk ingericht met betonnen schuilplaatsen. Het verdedigingswerk wordt omsloten door bebouwing en het talud van de brug over de Ringvaart. In 2001 heeft gedeeltelijke reconstructie plaats gevonden. Er is geen ruimtelijke of visuele relatie tussen de Voorpositie en het Tjaden-terrein.

Op het terrein staan geen rijks-, provinciale of gemeentelijke monumenten. In het MIP (Monumenten Inventarisatie Project jongere bouwkunst en stedenbouw 1850 - 1940), voor de gemeente Haarlem gepubliceerd in 1992, zijn slechts enkele panden aan de Zuid Schalkwijkerweg (gebied 9, wijk 92) geïnterpreteerd, maar niet de bebouwing aan nr. 58. In het Bestemmingsplan Schalkwijkerweg uit 2009, vastgesteld door de gemeenteraad Haarlem 28 januari 2010, maar gedeeltelijk goedkeuring onthouden door de Provincie op 21 september 2010, (p. 9 - 10) komt de bebouwing aan de orde:

“De oudste bebouwing, de vetsmelterij uit 1917, is het meest interessante gebouw. Daarvan kan de relatie met het Cruquius gemaal worden aangegeven omdat deze smelterij het vet leverde waarmee het gemaal werd ingesmeerd. De bouwkundige staat van het gebouw is echter matig tot slecht. Bovendien is de ruimtelijke relatie met het gemaal door de forse nieuwbouw op het grondgebied van de gemeente Haarlemmermeer danig verstoord. Aan de overige bebouwing van het terrein is nauwelijks enige cultuurhistorische notie te hangen. Gesteld kan worden dat de cultuurhistorische waarden die de bebouwing van dit terrein laat zien, uiterst beperkt zijn. Voor zover die aanwezig zijn, is de oorspronkelijke samenhang daarvan danig verstoord, zoals de vetsmelterij, of is de verschijningsvorm niet uniek te noemen, zoals de grote werk- en opslagloods.”

Na bezoek aan het terrein en op grond van de bovenstaande paragrafen zijn de bevindingen van het bestemmingsplan als volgt aan te scherpen dan wel te nuanceren:

vetsmelterij

- de vetsmelterij is in principe een interessant gebouw, vanwege de ruimtelijke en functionele relatie met het gemaal De Cruquius. De ruimtelijke relatie is echter sterk verstoord door de forse nieuwbouw aan de Cruquiusdijk die het zicht vanaf het Tjaden-terrein op het gemaal wegneemt. Daar komt bij dat de vetsmelterij als zodanig niet herkenbaar is, behalve enigszins aan de firmanaam op de voorgevel. Aan buiten- en binnenkant is het productieproces niet af te lezen. Dit komt ook doordat de schoorsteen bij het bedrijf al lang geleden is gesloopt. Het resterende deel heeft geen bijzondere architectonische karakteristiek;
- het gebouw is inmiddels in deplorabele toestand. Het metselwerk is weliswaar in redelijke staat; het dak van het plat afgedekte westelijk deel wordt binnen gestut, het platte deel van de kap aan de oostkant is gedeeltelijk ingestort. Ramen en deuren zijn verdwenen, evenals de oorspronkelijke bedekking van de schuine kap. Voor zo ver zichtbaar zijn kozijnen, boeiboorden e.d. in zeer slechte staat.
- samenvattend kan gesteld worden dat het gebouw enige cultuurhistorische waarde heeft vanwege de relatie met De Cruquius. De specifieke functie voor De Cruquius is echter niet afleesbaar, het ruimtelijk verband is bovendien verstoord. Het pand is daarnaast zeer bouwvallig. De cultuurhistorische waarde is al met al niet zodanig dat vanuit cul-

tuurhistorische optiek het gebouw behouden moet worden. Hierbij kan opgemerkt worden

- dat restauratie van het gebouw zeer kostbaar zal zijn,
- dat het gebouw daarna nog steeds niet functioneel leesbaar is en
- dat de ruimtelijke relatie met De Cruquius met ingrepen niet kan worden verbeterd.

loods en woning

- de werk- en opslagloods is een voor de bouwperiode representatief uitgevoerd utilitair bouwwerk. Er is echter geen sprake van zeldzaamheidswaarde of van een duidelijke ensemblewaarde. De cultuurhistorische waarde is daarmee niet zodanig dat het gebouw behouden moet worden;
- de woning is in geen enkel opzicht architectonisch bijzonder, maar past qua maat en schaal goed in het bebouwingslint aan de Zuid-Schalkwijkerweg. Indien voor vervanging gekozen wordt, dient dit aspect (maat en schaal) bij nieuwbouw wel een rol te spelen.

De nieuwbouw aan de zuidkant van de Ringvaart domineert het beeld. Op de achtergrond is de schoorsteen van stoomgemaal De Cruquius te zien.

Bronnen

Bulte, M., *Schalkwijk, een boerengemeenschap onder de rook van Haarlem*. Haarlem 1999.

Haan, H. de en I. *Haagsma, Gebouwen langs het Spaarne*. Haarlem 2000.

Kleij, E. van der, (samenstelling), *Monumenten Inventarisatie Project Noord-Holland. Gemeentebeschrijving, objectbeschrijvingen gemeente Haarlem*. Haarlem 1992 (uitg. Provinciaal Bestuur van Noord-Holland).

Kleij, E. van der, (samenstelling), *Monumenten Inventarisatie Project Noord-Holland. Gemeentebeschrijving gemeente Haarlemmermeer*. Haarlem 1993 (uitg. Provinciaal Bestuur van Noord-Holland).

Krol, H., *De 'Haarlemmermeer-kaart' uit 1591*. (op <https://ilibrariana.wordpress.com> Librariana, een weblog gewijd aan bibliotheken, boeken en verzamelen alsmede aan historisch Heemstede en Zuid-Kennemerland, 13 januari 2012).

Nota van uitgangspunten. Tjaden-terrein. Zuidschalkwijkerweg 58 Haarlem. Adviesbureau Haver Droeze BNT, Amersfoort, 9 februari 2015.

Colofon

Quick-Scan Cultuurhistorie terrein Tjaden, Zuid-Schalkwijkerweg 58, Haarlem

Opdrachtgever: Bataks bv

Uitvoering: drs. M.A. Kooiman

Periode: maart 2015

Foto's huidige situatie: Adviesbureau Haver Droeze (2014), Marinus Kooiman (2015)

Cultuurhistorische projecten

Emmastraat 25

1381 BJ Weesp

06 - 53 99 30 37

www.cultuurhistorischeprojecten.nl

marinus@cultuurhistorischeprojecten.nl